

DIPLOMATIKA

Diplomatika se ukvarja z zgodovinskimi viri. Eden temeljnih virov so listine, ki jih uvrščamo med preostanke in med vire prve roke oz. primarne vire. Listine so izraz poslovne dejavnosti ljudi in so vedno pravni dokument oz. so vedno pravne narave.

Listina je ob upoštevanju določenih oblik izgotovljen in overovljen dokument o dogodku pravne narave.

Beseda listina izvira iz italijanske besede lista. V latinsko govorečem SV pa so se za listino uporabljali, seveda glede na njihov namen, tudi drugi izrazi, kot so karta, pagima, diploma, v nemškem jeziku pa izraz die Uirkunde.

Izraz diplomatika je v znanost uvedel Jean MABILLION v 2/2 17. stol., ko je l. 1681 napisal 6 knjig o diplomatiki pod naslovom DE RE DIPLOMATICA LIBRI SEX.

To vedo danes štejemo v sklop pomožnih oz. temeljnih zgodovinskih ved. Z orodji, ki jih je razvila, diplomatika raziskuje listine glede na nastanek, izročilo, ... Prvotno je bil osnovni motiv za raziskovanje ugotavljanje pristnosti ali nepristnosti listin in iz tega podpiranje interpretacije listin - npr. potrditi pričevanje nekoga ob zapuščinski razpravi. Iz teh praktičnih potreb so se nato razvila orodja za ugotavljanje.

Predvideva se, da je bilo v SV kar 1/3 listin ponarejenih. Prvi in predvsem najbolj znani ponaredki so bili npr.:

- Konstantinova darovnica

To je bila darovnica V Rimskega cesarja Konstantina, ki naj bi papežu prepustil Rim in ozemlje celotne Italije, po tem ko je bila zgrajena nova prestolnica v Konstantinoplu. Ta listina je tako postala temelj za obstoj papeške države in je bila potrjena tudi s strani vladarjev od Karla Velikega naprej pa do konca SV. Dvom v pristnost te listine so prvič podali na dvoru Otona III., vendar je bila listina kljub temu kasneje potrjena.

- Privilegium maius (obstajal je tudi Privilegium minus s katerim je cesar Friderik Barbarosa l. l. 1156 povzdignil Avstrijo v vojvodino in Babenberžane postavil za vojvode v deželi)

Privilegium maius je bil skupek listin, ki so nastale kot posledica na dejanje Karla IV., ki je l. 1356 z izdano zlato bulo z možnostjo urejanja volitev cesarja, iz volilnega telesa, ki je volil cesarje, izločil Habsburžane. Rudolf IV. je zaradi tega v letih 1358-9 ponaredil 5 listin s katerimi si je razširil pravice (da ni tožljiv, da ima vrhovno suverenost v deželi, ...). Na teh listinah je kasneje temeljila državnost avstrijske države. L. 1369 je Rudilf IV. listine odnesel v Prago h Karlu IV. v podpis, vendar je bil na dvoru takrat ravno Petrarca, ki pa je listine razglasil za ponaredke. Potrjene so bile šele l. 1442 s strani Friderika II., prvega Habsburžana na prestol. Te listine so tudi eden najboljših falzifikatov, ki je bil za ponaredek spoznan šele v 19. stol. Ponaredek je bil tako natančen, da se je dalo ugotoviti pisarja, ki je napisal Privilegium minus; ta dokument je bil uporabljen za predlogo in kasneje uničen.

V 17. stol. je v nemškem prostoru prišlo celo do diplomatskih vojn. Te so bile posledica razpada Nemčije na manjše kneževine, katerih knezi so ponarejali listine in si s tem poskušali zagotoviti določene vladarske privilegije. Tako je prišlo do dokazovanj in protidokazovanj z listinami oz. do t.i. diplomatskih vojn. Metode za razkrivanje falzifikatov so bile takrat še slabe.

Kasneje je v Franciji prišlo do objavljanja zgodovinskih virov s strani cerkvenega reda Mavrincev (fr. benediktinci zbrani okoli sv. Mauroma), ki so začeli izdajati anale oz. letopise s pomočjo svojih bogatih arhivov. Jezuiti pa so pripravljali ACTA SANCTORUM oz. sporočila svetnikov. Francoski jezuit PAPERBROCH je l. 1676 objavil tudi prvo razpravo o listinah v kateri je trdil, da je večina SV listin ponarejenih, kar enako pomeni tudi za benediktinske arhive. V bran teh arhivov se je postavil Jean MABILLION, ki je v svojem delu DE RE DIPLOMATICA LIBRI SEX opisal postopke za odkrivanje falzifikatov - poudaril je pregled pisave, pečatov in notranje strukture listine.

V Nemčiji je diplomatika postala tudi predmet pouka na univerzah, počasi pa je prihajalo tudi do tvorjenja specialnih diplomatik (paleografija, diplomatika, ...). V 18. stol. sta benediktinca TASSIN in TAUSTAIN napisala 6 knjig o diplomatiki in se specializirala le na papeške listine. S prvo specialno diplomatiko o vladarskih listinah pa je l. 1732 začel BESSEL.

Pravi vzpon je doživela v 19. stol., katerega označujemo tudi za klasično obdobje diplomatike. L. 1819 ji je dalo zagon tudi takrat ustanovljeno društvo Monumenta Germaniae Historica (MGH), ki si je zadalo nalogo, da bo objavilo vse nemške vire, izdane med l. 500 in 1500. V procesu teh objav - EGDOTIKA, ki še vedno traja, so se izoblikovali standardi izdajanja virov. Ta projekt pomeni izdajanje vladarskih listin nemških cesarjev in vladarjev (za primer: iz vlade Karla Velikega nam je poznanih 130 listin, iz Maksimiljanove vlade pa kar 20.000), zato društvo po celotni kontinentalni Evropi razpošilja svoje strokovnjake, ki pregledujejo arhive in knjižnice ter tako ustvarjajo centralno kartoteko. Ob izdajanjih teh listin se je izbrusila specialna diplomatika o vladarskih listinah, pri tem pa velja, da nam je za starejša obdobja znanih več prepisov in ponaredkov listin in manj originalov; iz merovinškega obdobja je znanih 38 originalnih listin. Listine so izdane v okviru DIPLOMATE, ki vsebuje še več drugih podserij.

- ITIMIRAR - pot vladarja med vladanjem oz. kraji v katerih se je ustavil;

19. stol. je prineslo ustanovitve specialnih šol v katerih je potekalo izobraževanje:

- l. 1821 je bila v Parizu ustanovljena ECOLE DEC CHARTES, ki je bila namenjena arhivarjem zaposlenim v Francoskih arhivih;
- v Vatikanu so se šole za diplomatiko razvile v okviru papeških univerz;
- l. 1854 je bil na Dunaju ustanovljen inštitut za zgodovinske raziskave oz. INSTITUT FÜR ÖSTERREICHE GESCHICHTSFORSCHUNG. Pomembni diplomatiki tega inštituta so bili:
  - o ¹. T. SICKEL;
  - o ². J. FICKER;
  - o ³. H. BRUMMER.

¹. T. SICKEL je bil po narodnosti Prus iz bogate junkerske družine, ustanovitelj inštituta ter večkrat pojmovan kot oče moderne diplomatike. Izoblikoval je temeljno metodologijo na predpostavki, da se temelje lahko izoblikuje le na originalnih listinah, postavil pa je tudi vprašanje kako postaviti kriterij originala. V središče svojega dela je uvrstil primerjalno metodo z primerjanjem pisave in osebnega stila pisarjev, preko česar je dokazal originalnost nekaterih

dokumentov. Kasneje je primerjanje pisave prenesel na primerjanje stila, kajti nekatere listine niso namreč ohranjene v originalu, vendar v prepisu.

2. J. FICKERJA je predvsem zanimalo kako je prišlo do nastanka posamezne listine; zanimal ga je torej dogovor med strankama, pisanje in ovrednotenje listin. Ločil je med pravnim dejanjem in olistinjenjem, med ACTUM (sklenitev posla) in DATUM. Do problema med tema dvema pojmom je prišlo tudi zaradi tega, ker je veliko listin napisanih s strani prejemnikov (npr. vladar je prejemniku izdal že overovljen "ček" katerega je prejemnik le še izpolnil, vendar pa je vladar tako postopal le, če je popolnoma verjel v pravičnost in podložnost prejemnika).
3. H. BRUMMER se je ukvarjal predvsem z privatnimi listinami. Zanimalo ga je pravno zgodovinsko ozadje. Ugotovil je, da ni prišlo do preloma med antičnimi in SV listinami, ter da se je razvoj prvih le še nadaljeval. Ugotovil je, da obstajajo listine, ki konstituirajo (dispozicijski glagoli so v sedanjiku - podarim, dajem, ...) in listine, ki le dokumentirajo (dispozicijski glagoli so v pretekliku - sem podaril, sem zamenjal, ...).

H. BRESSLAU je konec 19. in v začetku 20. stol. tudi napisal temeljni diplomatski priročnik HANDBUCH DER URKUNDENLEHRE.

Listina

Vsaka listina (pergament) je pisana po neki formuli in vsebuje:

- vsebino;
- pečat;
- datumsko vrstico;
- tekstni blok in;
- rekognicijski znak.

Dodana ji je tudi INTITULACIJA, ki je formula, kjer je omenjeno ime izdajatelja. Sama intitulacija je lahko zelo izpovedna, kajti temelji na samoizjavi ali pa je to legitimacija ustanovitelja oz. naslov katerega si npr. vladar lasti. Sama legitimacija te titule pa prihaja od boga. Karel Veliki si je npr. dodajal svoje naslove, ki so odsevali trenutno stanje.

Primer listine iz l. 973 nam pokaže, da so zadnje štiri vrstice skrajšane, kar pomeni, da sta rekognicijski znak in pečat že bila na listini še preden je bila le-ta napisana - to je nekaj neobičajnega. Tudi ljudsko ime za Kranjsko je bilo napisano pozneje, kajti pisar ni vedel njenega imena - zato so črke tudi napisane bolj narazen.

Poleg intitulacije se je kot ena iz med pisarskih formul razvila tudi ARENGE, ki je del formularja listine, ki na splošen način utemeljuje pravno dejanje. Lahko je tudi sredstvo vladarjeve propagande torej fundamenti oz. podlaga njegovemu vladanju in je pomemben vir za zgodovino mentalitet. Z listin lahko ugotovimo pisarje, spremljamo pa lahko tudi zgodovino arhivistike, ki je svoje polje raziskav razširila na podlagi kritične metode ugotavljanja vrednosti listine kot zgodovinske priče; pri tem je listino prvo potrebno ovrednotiti in nato šele interpretirati.

Diplomatika pri Slovencih nima velike tradicije, vendar se njen pomen poveča, če zraven štejemo še egdotsko znanje. Začetki na slovenskem segajo v 60-ta leta 19. stol., ko je Žica KLJUN, kot prvi pri nas, l. 1856 objavil Kranjski dokumentorij. Sami viri v njem so za današnje pojme zastareli, vendar je še vedno pomemben za stvari, ki niso več

dostopne. Za njem je Frank KOMATAR okoli l. 1910 objavil listine iz turjaškega gradiva (fond obsega okoli 500 listin), vendar jih zaradi lastnikovega nestrinjanja ni mogoče uporabljati.

Franc ŠUMI je bil industrijalec, ki se je ljubiteljsko ukvarjal z zgodovino. Izdal je Knjigo listin za Kranjsko, ki sega do l. 1269.

F. KOS je izdal 5 zvezkov gradiva za Zgodovino Slovencev v SV (500-1246). V tem svojem delu je povzemal listine in delal njihove prevode, samo delo pa je uporabno predvsem za hitrejši pregled. F. KOS je s svojim delom končal v l. 1028, od tam naprej pa je z delom nadaljeval Milko KOS. L. 1928 je bil izdan zadnji zvezek, nato pa je bil šele l. 2001 - po 70-ih letih - izdan šesti zvezek, ki vsebuje 300 listin, ki zajemajo obdobje od 1246 do 1256.

Dušan KOS je izdal Celjsko knjigo listin, ki obsega obdobje od prvih omemb gospodov Žovneških pa do l. 1342, ko so bili Celjski povzdignjeni v grofe.

Pravih diplomatskih raziskav pa je pri nas malo, od teh pa lahko izpostavimo ukvarjanje Milka KOSa z Hadrijanovim pismom v katerem je dovoljeno slovansko bogoslužje. Pri tem prihaja do vprašanja, če je papež res dovolil takšno bogoslužje ali pa je pisec to le dodal. Z takšnim raziskovanjem se je ukvarjal tudi REPEC, Dušan KOS in Peter ŠTIH, ki so proučevali vladarske listine.

Temeljni pojmi

Pod akte štejemo:

- *listine*, ki so v središču preučevanja.
- *pisma*, ki so sporočila brez pravne vsebine, z notranjimi in zunanji znaki, ki so enaki kot pri listinah - so listinam sorodna zvrst. Temelji pisem kot tudi listin segajo že vse do antike. Kot formular se začenjajo z naslovom ter se nadaljujejo z datumom in podpisom.
- *mandati*, so vmesna stopnja med listino in pismom. To so uradni dokumenti oz. spisi, s katerimi se višja instanca obrača na nižjo zaradi nekaterih odredb, ukazov, naročil, ki jih morajo nižje instance izvršiti. Vsebina je upravne, pravne in politične narave.
- *zapisniki*;
- *registri*;
- *poročila*;
- *uradna korespondenca*.

Zadnji štirje so začetke doživeli v SV, vendar je do njihovega razcveta prišlo v NV.

Same listine se notranje delijo:

- glede na območja objave na:
  - o javne in;
  - o privatne.
- glede na to ali pravno stanje ustvarijo ali izpričujejo:
  - o poslovne listine oz. *carte*, ki so bile napisane v tretji osebi z glagoli v sedanjiku - podeljujemo, ..., sestavljali pa so jih notarji in za to pooblašene osebe.

- o dokazilne listine oz. notitia, ki so dejanje zgolj dokazovale in ne izpričevale, nastale pa so nekaj let po pravnem poslu. Za večjo kredibilnost je vedno vsebovala seznam ljudi - prič, ki so pri določenem dejanju prisostovali (notice Briksenških škofov, ki so nastale ob zaokroževanju posestvi na Kranjskem v 2/2 11. stol., ko je škof z prodajo določenih posesti, delal majhne zapiske oz. tekste; po smrti škofa so bile te notice prepisane na en list).

V osnovi se listine delijo na:

- vladarske

Iz teh je na proučevanju nemških in francoskih listin oz. diplom je zrasla moderna diplomatika.

- papeške

To so bile listine, ki jih je izstavljal papeška pisarna - kurija, ki je bila v eni noči zmožna izdati približno 200 listin. Za vse listine je značilno, da so bile izdane v isti pisarni, njihova tradicija pa se ni spremenila 1700 let in je doživela še najmanj sprememb (tako ostaja pečat isti, papež pa se titulira še vedno tako kot l. 1300 - SLUŽABNIK BOŽJIH SLUŽABNIKOV). Obstaja velika skupina SV papeških listin (približno 10.000), ki so razkropljene po vsem krščanskem svetu. Obstajale so različne vrste papeških listin - svečane, enostavne, mandati, ...

- privatne

Pod privatne listine štejemo vse tiste, ki jih ne moremo uvrstiti med vladarske ali papeške. Tukaj pride od problema deželnoknežjih listin, ki se jih tudi uvršča med privatne, kljub temu, da so bili knezi suvereni. Termin je tukaj uporabljen napačno, vendar je danes zelo razširjen.

Primeri:

- vladarska listina Otona II. iz konca 10. stol. z voščnim pečatom.
- papeški privilegij z papeževim podpisom na sredini in svinčnim pečatom ali bulo, ki visi s pergamenta na svileni vrvici. Na pečatu sta upodobljena sv. Peter in sv. Pavel - saint Pe Pa pečati.
- privatna listina je navaden zapis teksta zapisan na manjšem pergamentu z dvema pečatoma, kar pomeni, da sta dve osebi pečatili listino.

Ohranitev listin

Če bi se vse listine ohranile v originalih bi bilo idealno, vendar temu ni tako. Nekaj nam jih je ohranjenih v originalih nekaj pa zopet ne.

Original imenujemo tudi AVTOGRAF. To je listina, ki je nastala po volji izstavitelja in je ohranjena v prvotni obliki. Nekateri listine so nam ohranjeni le v njihovih konceptih, ki je v nekaterih primerih dokaj verna predstavitev originala, zlasti če je šlo za zahtevano dejanje oz. privilegij. Ti koncepti so največkrat ohranjeni v konceptnih knjigah, velikokrat pa se jih je uporabljalo kot formularje, tako da se je pustil prazen prostor za ime in priimek.

Primer takšnega koncepta je listina oz. sporazum med avstrijsko-štajerskim vojvodom in cesarjem Friderikom II. I. 1245, s katerim naj bi bil prvi, Friderik Babenberžan, povzdignjen v kralja in dežela Kranjska v vojvodino, v zameno pa bi se cesar poročil z Getrudo, nečakinjo Friderika Babenberžana. Ta listina ni bila izstavljena, kajti do dogodka ni prišlo, vendar pa so nakazani načrti.

Poleg listin, ki so ohranjene v originalih, pa jih je mnogo oz. celo več, ohranjenih v obliki kopij ali prepisov. Sami prepisi pa se med seboj zelo razlikujejo. Tako nekateri v vseh pogledih, tudi grafično, posnemajo original (take imenujemo FAKSIMILE), medtem ko so zopet drugi prepisi le navadne kopije, ki nam lahko posredujejo le notranje znake (strukturo teksta, ...) originalnega teksta. Lastnost navadne kopije, tudi tiskane, je ta da nima neke dokazovalne moči, saj je brez neke pravne podlage - mora biti overovljena. Pisarji so zato prepisovali listine do črke natančno in jih dali nato overoviti oz. pečatiti s čemer so listini dali moč, da se jo uporablja tudi pred sodiščem. Obstajajo pa tudi primeri listin, ko so pisarji vanje vnašali listine starejšega nastanka - pri Celjskih grofih ob pokneženju zremo še za njihovo povzdignjenje v grofe, za kar pa original ni ohranjen; drugi primer take listine pa sta dve listini za Gorico, ko je v drugo listino vnešena tudi prva darovnica.

Obstajajo pa tudi prepisi listin, ki so jih prejemniki dobili in prepisi listin, ki jih je neka pisarna spisala. Tako so zapisi v KOPIALNIH knjigah oz. v KARTULARJU, knjige ki so nastale pri prejemnikih - zlasti cerkvenih, npr. Stična, v njih pa lahko najdemo ime enega prejemnika in imena cele vrste izstaviteljev listin. Kot drug primer takšne knjige pa so REGISTRATURNE knjige, ki so nastale pri enem izstavitelju, v njih pa lahko najdemo celo vrsto imen prejemnikov. V takšnih knjigah so se beležile vse listine, ki so šle iz pisarne. Prepisi oz. kopije takšnih listin so enake originalom. V obeh primerih knjig pa je možno, da je pri prepisih prihajalo do napak, kar pa nam zastavlja vprašanje kakšna je vrednost prepisa in ali je to res original, ali pa nekoliko popačen prepis.

Pomembno je, da vemo, da so vse kopije FALZIFIKATI. Tako obstajajo prepisane listine ali pa celo prepisi prepisov, pri čemer pa prihaja do možnosti, da je tekst zavedno ali pa nezavedno deformiran. V takšnem primeru sama vrednost teksta upade tudi za nadaljnje raziskave, saj je lahko spremenjena vsebina ali pa le ime kraja na katerega se listina nanaša. Takšne listine so listine hrvaških vladarjev za večino katerih se vidi, da so ponarejene oz. gre zgolj za prepise; podobno je tudi pri listinah sv. Heme Krške, ki so ohranjene, vendar se vidi, da so zmanipulirane. Obstajajo tudi pisarniški falzifikati, ki so listine, ki so bile napisane v pisarni izdajatelja, pravilen je tudi njihov pečat, vendar izdajatelj ne ve, da so bile izstavljene. Začetki registrativnih listin pa so obstajali že v pozni antiki, predvsem v papeški pisarni.

Pri papeških listinah sama inicialka pove, da je to nova listina; notarski inštrument pa je listina, ki jo je prepisal notar, nakar je listino tudi sam overovil in pečatil.

Listina Otona II. iz l. 996 je nastala pri prejemniku - freisinškemu škofu - in je imela predhodnico v listini iz l. 973. Datumska vrstica v listini je naknadno dodana.

Postopek nastanka listine

- PFALCA - pot po kateri je vsako leto potoval vladar in rezidiriral po različnih krajih v svojem kraljestvu;

Listina je tekst pravne narave. Zato je potreben nekdo, ki to pravno dejanje sproži in nekdo katerega se to pravno dejanje dotika. Izdajatelj listin sta v tem primeru lahko tako IZSTAVITELJ kot tudi PRIJEMNIK oz. DESTINITAR.

Pisanje listin je bilo delo posebno usposobljenih ljudi - pisarjev, notarjev, v bolj razvitih pisarnah (cesarska, papeška) pa so bili prisotni tudi konceptisti, ki so sestavili besedilo listine preden je bila ta zapisana na pergament (pisanje direktno na pergament je bilo redko). Za čistopis je nato poskrbel INGROSATOR; sam postopek pa imenujemo ingrosiranje.

Seveda so obstajale tudi enostavnejše diferencirane pisarne, lahko pa se je izstavitelj posluževal tudi prejemnikovih pisarjev oz. so listine zanj pisali v bližnjem samostanu (prvi, ki so na našem ozemlju izdajali listine so bili Andeški grofje, ki so se v ta namen posluževali menihov, medtem ko pa so Goriški grofje imeli kar 7 svojih pisarjev).

Pod pojmom pisarna razumemo organizirano institucijo, ki je izraz pravne ali upravne ureditve. Sprva je pisarna potovala z vladarjem, ko ti še niso imeli svoje stalne rezidence, razvila pa se je v okviru dvorne kapele (dvorno kapelo so sestavljali vsi kleriki, ki so delovali na vladarjevem dvoru). Notarji so izvirali iz vrst klerikov, nekako do 10. oz. 11. stol. pa je bila ta institucija kovačnica kadrov, ki je vladarju zagotovila kandidate, ki so mu bili že prej blizu, za postavitev na razne položaje po kraljestvu - npr. cerkveni zemljiški gospodje, ... - to je sistem t.i. državne cerkve.

Formalno je bil na čelu pisarne nadkaplan oz. nadkancler - CAPELLANUS oz. ARCHICANCELLARIUS, ki je bil ponavadi Mainiški ali Kölenški nadškof, pod njem pa je bili kancler, ki je bil odgovoren za produkcijo listin in je kot kandidat največkrat prihajal iz vrst škofov - npr. oglejski patriarh Sigehard. Imena nosilcev teh dveh funkcij največkrat poznamo, kajti v listinah sta omenjena, medtem ko pa so notarji ostali anonimni. Poznani so redki, večinoma pa so to bili laični pisarji ali kleriki.

Vsaka pisarna je s časom izoblikovala svoj stil pisanja listin. Poznamo listine, ki so nastale v izdajateljevi pisarni in jih zato imenujemo PISARNIŠKA IZSTAVITEV, seveda pa je te listine lahko napisala tudi neka tretja oseba, npr. notarji, ki pa so uporabljali nekoliko drugačni stil. Drugače pa so listine lahko nastale tudi pri prejemniku - t.i. PRIJEMNIŠKA IZGOTOVITEV, ki pa je bila nato dana v overovljene vladarju. Redko pa je bilo prisotno tudi izdajanje blanket, torej že overovljenih praznih listin, katere so prejemniki le še izpolnili.

Postopki nastajanja listine:

1. Temelj za nastanek listine je bilo pravno dejanje, zato tudi govorimo o postopku overovljenja pravnega dejanja, ukaz za olestinjenje tega dejanja pa je po dogovorjenih podrobnostih lahko dal le izstavitelj.
2. Nato je prišlo do izgotovitve koncepta, pri čemer se je koceptist pogosto naslonil na posamezne starejše vzorce, ki so bili zbrani v formularjih. Radi so se naslanjali tudi na predlistine, katere so nato večkrat kar cele prepisali (ptujska listina s katero je bil Salzburški nadškofiji dan Ptuj, listina s katero je Freizinška nadškofija dobila Škofjo Loko).
3. Po spisanju koncepta je bil ta predan v pregled in njegovo potrditev oz. zavrnitev.
4. Potrditvi koncepta je sledilo ingrosiranje oz. lepomisel koncepta na pergament, pri čemer so uporabljali posebno pisavo, ki je bila podobna knjižni.
5. Po spisanju listine je sledila njena overovitev z pečatom, pri vladarski listinah pa tudi z podpisom oz. podrisom vladarja (vladar je največkrat pod monogramom le potegnil zaključno črto).
6. Overovljenju je nato sledila izstavitev listine prejemniku; pri nekaterih pisarnah pa je prišlo tudi do vpisa listine v registraturno knjigo.

Zunanje značilnosti listine lahko opazujemo le na originalih. Pri tem nas zanima:

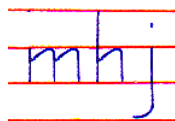
- material iz katerega je listina;
- velikost oz. format listine;
- liniranje pisave;
- pisava;
- posebni grafični znaki listin - npr. monogrami, ...;
- pečati;
- korekture oz. popravki;
- dorzualni zaznamki, ki se nahajajo na hrbtni strani listine in nastanejo ob arhiviranju; zanimivi so predvsem za zgodovino arhivistike, preko njih pa je mogoče rekonstruirati celoten arhiv.

Material

Za pisanje listin sta se v starejšem obdobju uporabljala papirus in pergament, v nekoliko novejšem času pa že papir. Na papirusu so bile pisane antične in najstarejše Merovinške listine (zadnja nam poznana je iz l. 670), prav tako pa je ta material uporabljala papeška pisarna vse do 11. stol. Ti zvitki so bili lahko zelo dolgi, vendar pa imajo to slabo lastnost, da niso tako obstojni kot pergament, ki je papirus nadomestil v 7. stol. Pergament je narejen iz goveje ali ovčje kože in se glede na postopek obdelave razlikuje na J iz Italije in S iz Nemčije. Najbolj fin pergament je narejen iz še neskotenih telet in je kot takšen drag material za pisat nanj. Ravno zaradi njegove cene so z njim poskušali varčevati. Za en kodeks je bilo potrebno od 50 do 100 ovc. Kot prevladujoč material za pisanje se je v uporabi obdržal do 13. stol. Prvotno kosi pergamenta niso bili obrezani, vendar so kasneje le dobili pravokotno obliko. Posebne listine so bile tiste pisane na škrlatno obarvanem pergamentu - škrlatna je kraljevska barva. V 12. stol. se v Evropi začne uporabljati papir, ki se je prvo pojavil na Siciliji - normanski vladarji, kamor je prišel iz arabskih dežel. Njegova prednost je bila, da je bil cenejši, vendar kljub temu nekaj časa neprijeten, zaradi odpadanja pečatov.

Pisava

V merovinških listinah se je uporabljala merovinška kurziva (kurziva je tekoča pisava, pri kateri se ena črka nadaljuje v drugo, in minuskulna, kar pomeni, da so črke napisane v 4 linijskem sistemu - poznamo tudi majuskulno pisavo, pri kateri pa so črke zapisane v dveh linijah, npr. velike tiskane črke), pri kateri ni bilo razmikov med besedami, prisotne so bile tudi številne LIGATURE (to je povezava dveh črk tako, da se npr. mali pisani e nadaljuje z obrnjenim t, ki se praktično na svoji normalni osnovi nadaljuje npr. z a - tukaj imamo prisoten problem spreminjanja in obračanja osnovne oblike črk; tak način pisanja izvira iz poznoantične pisave, kar kaže na to, da so Merovingi integrirali rimski svet v svojo tradicijo; najstarejša Merovinška pisava nam je ohranjena iz l. 625). V prvi črti merovinških listin so črke že podaljšane, kar postane značilno za vladarske listine - LITTERAE ELONGATAE.

Karolinški vladarji sicer prevzamejo Merovinško pisavo, vendar jo delno spremenijo, tako da postane podobna karolinški minuskuli. Kasneje, za časa vlade Ludvika Nemškega, je kancler HEBERHARD uvedel model klasične listine, katera je vsebovala lahko berljivo pisavo z izvorom v karolinški minuskuli - t.i. diplomatska minuskula. V 10. in 11. stol., v obdobju salijskih vladarjev, dobijo listine klasično podobo.

Posebna pisava so TIRONSKE NOTE - stenografska pisava, ki je ime dobila po Cicerovem tajniku Tiru, ki je razvil stenografsko pisavo. Ta pisava se je ohranila kot tradicija v galskih retoričnih šolah in nato prešla v vladarske listine, le v rekognicijskem znaku na koncu listine, ko je kancler napisal svoje ime. V 10. stol. te pisave niso znali več brati, zato so namesto črk na koncu risali in pisali razne čačke, vzorce in tudi nekakšne kapelce.

Posebni grafični znaki vladarskih listin

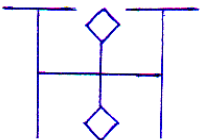
K posebnim grafičnim znakom vladarskih listin prištevamo:

- monogram;
- krizmon - CHRISMON;
- pečat in;
- specialni osebni znak - SIGNUM SPECIALE.

o **monogram**

Monograme so poznali že v antiki in so jih kasneje le prevzeli. Do njihove potrebe je prišlo predvsem iz ene potrebe, vladarji so bili namreč nepismeni (Pipin se je podpisoval še z križcem, medtem ko je Karel Veliki že uporabljal monogram). Sprva so bili monogrami sestavljeni le iz črk vladarjevega imena - imenski monogrami, kasneje pa so bili temu pridane še črke G, M, S, ki so označevale status - naslovni monogram, takšni obliki pa so nato pridali še "po milosti božji" in od Henrika naprej tudi številko vladarjev.

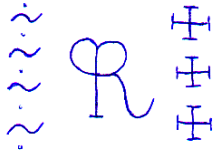
Monogram se nahaja v signum vrstici v t.i. ekstatoholu oz. zaključnem delu listine. Če sta listino izstavljale dve osebi imamo v tem zaključnem delu tudi dva monograma. Vladarske listine so morale monogram vedno vsebovati.

Slika monograma Otona I.

o **specialni osebni znak oz. SIGNUM SPECIALE**

Pojavlja se v obdobju med leti 1040 pa do 12. stol., od Henrika III. pa do Henrika V. Za ta znak se predpostavlja, da naj bi bil sestavljen iz treh črk M P R, kar naj bi pomenilo MANO PROPRIA - lastnoročno.

o **rekognicijski znak**

Rekognicijski znak se nahaja v ekstatoholu v kanclerski oz. nadkanclerski vrstici. V tej vrstici kancler overovlja, da je listina napisana v skladu z željo izstavitelja. Sprva so to vrstico pisali kanclerji sami, nato so jo v njihovem imenu pisali pisarji, nakar je prišlo do uporabe okrajšave SS - subskricije, za katero pa se je kasneje pozabil pomen. Zato se je namesto subskricije začelo risati nekakšno kapelco oz. panj. Ta okrajšava izhaja iz tiranskih not, ki so bile v uporabi še za časa Merovingov.

o **KRIZMON (CHRISMON)**

Ta oznaka se pojavi za časa Meroingov in sledi staremu običaju, da se na začetku listine postavi sveto znamenje - črka C, ki naj bi pomenila Kristusa, namenjeno za invokacijo (lahko je verbalna ali grafična - monogramatična invokacija). Ta znak se je uveljavil v Francoski pisarni, napisan pa je bil na začetku z obsegom štirih vrstic, kasneje pa je bila zamenjan tudi z križem.

o **pečat**

Pečat še danes predstavlja glavno sredstvo overovitve dokumentov. Latinsko ime za pečat SISILLUM pride od besede SISNUM.

Pečat je s pomočjo pečatnika izgotovljen znak iz voska ali kovine, ki služi za overovljenje dokumenta.

Sprva so se uporabljali za zapiranje pisem, nato pa je pri Merovingih služil kot prepoznavni znak, da gre za vladarjevo listino, overovljeno z podpisom. Vladarji so bili na teh pečatih upodobljeni z dolgimi lasmi.

Pečatnike so rezali pečatorezci - filogramarji, ki so bili največkrat po poklicu zlatarji, rezali pa so jih v kamen ali kovino. Te pečate so nato vtisnili v listino - t.i. SISILLUM IMPRESSUM - tako da so skozi križno zarezo vtili vosek in odtisnili pečat. Takšni pečati so radi odpadali zato so začeli uporabljati viseče SISILLUM PENDANUS, ki so bili sprva narejeni iz kovine. Da se tudi tu pečati nebi trgali, so na dnu listine naredili rob - PLICA, čez katerega so potegnili vrvico. Kovinski pečati so bili lahko iz svinca ali zlata, imenovani pa so bili bula. Na listino se jih je pritrjevali s pomočjo posebnih klešč.

Sprva so bili v uporabi svinčeni pečati (papeška pisarna jih uporablja vseskozi), nakar so v visokem SV, 12. stol. oz. proti koncu vlade Friderika Barbarose v privatno rabo prišli voščeni. Viseči pečati so bili bolj uporabni, saj so bili trajnejši, več se jih je dalo pripeti, na njih pa se je dalo tudi več povedati saj so imeli sprednjo in zadnjo stran.

Takšen primer je npr. listina Mainberške zveze, do katere je prišlo zaradi vpr. glede varstva nad mladoletnim ogrskim kraljem Vladislavom Posmrtnim. Listina je bila potrjena z 156 pečati, ki so bili obešeni v takšnem vrstnem redu kakor so posamezniki pristopali k zvezi. Vsi pečati so bili seveda voščeni.

Svinčene pečate je uvedel Oton III. v želji, da bi posnemal oz. obnovil rimsko cesarstvo. K tej njegovi uveljavitvi pa je botrovalo najdenje rimskih novcev za katere so mislili, da so pečati.

Na AVERZU oz. sprednji strani pečata je bil portret vladarja, na RVERZI oz. zadnji strani pa DEVIZO - geslo (npr. Obnovitev rimskega cesarstva, kasneje tudi ROVANCORUM FRANCORUM).

Obstajale so tudi zlate bule - listine z zlatim pečatom; prva ohranjena pa je iz l. 1020 in je bila namenjena štajerskemu samostanu Göß. Število zlatih bul se je povečalo v 12. stol., ko so se izdajale predvsem zunanjim prejemnikom, kasneje v poznem SV pa je postala stvar trgovine in jo je lahko dobil vsak, ki je zanjo plačal.

Izvor pečatov je v rimskih gemah. V prvih primerkih imamo upodobljene kar rimske vladarje, kajti uporabljali so se odkriti originalni gemi, katerim so dodali tekst, ali pa so jih po tradiciji vrezali na novo. Od Otona I. naprej je vladar na pečatu upodobljen od spredaj z vsemi atributi kraljeve oblasti, kasneje pa pride od celotne upodobitve vladarja na prestolu z jabolkom, žezlom, diademom, ... Podobo so skozi leta postajale vedno bolj dovršene. Veliki maestetni pečati so imeli v premer tudi 10 cm.

Pečatoslovje preučuje pečate. Pri nas so dobro obdelani predvsem mestni pečati (obdelani v monografiji Boža OTOREPCA), dobro pa so obdelani tudi pečati Celjskih grofov. Poznani so nam tudi kontra pečati, ki so bili manjši in največkrat vrezani v prstan, ki so bili odtisnjeni na reverzno stran pečatov. T.i. tajni pečati SIGINUS SEKRETUM pa so se pojavljali predvsem pri nižjem plemstvu.

Pečati so največkrat iz naravnega čebeljega voska, rdeči pa so bili privilegij visokega plemstva (takšni pečati so bili znak prestiža); znak prestiža pa je bilo tudi ob titulaciji uporabljen zapis po božji milosti.

Pečati so dajali pravno veljavo dokumentom, s tem pa je listina dobila absolutno dokazilno moč na sodišču.